

Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка

Василь Футала

**Історіографія історії України та історії
слов'янських народів: методичні матеріали
до семінарських занять**

Дрогобич, 2026

УДК 94 (477.83)
ББК 63.3 (4УКР3)
Ф 96

Рекомендовано до друку Вченою радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 5 від 23.04.2026 р.)

Рецензенти:

Олег Петречко, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Володимир Галик, кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Відповідальний за випуск:

Василь Ільницький, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України та правознавства Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Футала В. П. Історіографія історії України та історії слов'янських народів: методичні матеріали до семінарських занять [для підготовки фахівців другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю «А4 Середня освіта (Історія та громадянська освіта)»] / **Василь Петрович Футала**. – Дрогобич : ДДПУ імені Івана Франка, 2026. – 32 с.

Навчально-методичний посібник написано відповідно до робочої програми навчальної дисципліни «Історіографія історії України та історії слов'янських народів» для підготовки фахівців другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю «А4 Середня освіта (Історія та громадянська освіта)», затвердженої Вченою радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Містить тематику і плани семінарських занять, методичні поради до них, список рекомендованої літератури.

УДК 94 (477.83)
ББК 63.3 (4УКР3)

Зміст

Передмова	4
Тема 1. Історичні знання України-Русі XI – XIII ст.	6
Тема 2. Козацький «Літопис Самовидця»	11
Тема 3. Становлення і розвиток української історичної науки в середині та другій половині XIX ст.	14
Тема 4. Утвердження української національної історіографії на рубежі XIX – XX ст.	21
Тема 5. Радянізація української історичної науки та формування її зарубіжних центрів (1920 – 1930-ті рр.)	24
Тема 6. Нові тенденції розвитку історичної науки в країнах Центральної та Східної Європи (друга половина XX – початок XXI ст.)	28

Передмова

Плани семінарських занять ставлять за мету поглибити знання студентів з історії історичної думки України від найдавніших часів до тепер та познайомити їх з основними тенденціями розвитку сучасної історичної науки окремих слов'янських країн. Інша мета – розвинути у майбутніх педагогів такі фахові компетентності: здатність інтегрувати знання й розв'язувати складні задачі, провадити дослідження та/або інноваційну діяльність з метою розвитку нових знань та процедур у сфері середньої освіти; здатність до поглиблення знань і розуміння предметної області та професійної діяльності; здатність до моделювання змісту навчання, формування в учнів ключових компетентностей та здійснення інтегрованого навчання; здатність формувати в учнів культуру академічної доброчесності та дотримуватися її принципів у власній професійній діяльності; здатність до аналізу та критичної оцінки історичних джерел та наукової літератури; здатність інтерпретувати історичні явища та процеси, тенденції та закономірності, стереотипи та конфлікти певного історичного періоду та регіону; здатність до розуміння дискусійних проблем, основних напрямків і здобутків історіографії як у цілому, так історії певної доби/регіону/теми та локальної громади.

Передумовою для вивчення навчальної дисципліни «Історіографія історії України та історії слов'янських народів» є знання, одержані з таких навчальних дисциплін, як: «Історія України (до середини XVI ст.)», «Історія України (середина XVI – XVIII ст.)», «Історія України XIX – початок XX ст.»», «Історія України (20-ті рр. XX ст. – початок XXI ст.)», «Історія слов'янських народів (до кінця XVIII ст.)», «Історія слов'янських народів (XIX – поч. XX ст.)», «Історія слов'янських народів (1914 – поч. XXI ст.)».

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент зможе: застосовувати методологічні принципи історіографії як науки; аргументувати теоретичні положення; формулювати проблему; аналізувати історіографічні джерела, зокрема, виділяти концепції, дискусійні питання, обґрунтовувати необхідність їх розв'язання; порівнювати історіографічні процеси в Україні з

розвитком історичних знань в інших країнах; застосовувати наукову критику до аналізу поглядів дослідників; теоретично пояснювати, критично осмислювати та порівнювати історіографічні факти та явища; робити узагальнювальні висновки.

Перші дві теми пропонованих семінарських занять присвячені літописному періоду української історіографії. Він охоплює тріаду давньоруських літописів – «Повість минулих літ», «Київський літопис» і «Галицько-Волинський літопис», а також козацький «Літопис Самовидця», який заклав основу козацького історієписання. Основна увага зосереджена на вивченні української історіографії академічної доби. Зокрема, предметом аналізу є праці істориків народницького напрямку (М. Максимовича, М. Костомарова, В. Антоновича, П. Куліша та ін.), а також істориків-державників (В. Липинського, Д. Дорошенка, С. Томашівського). Окремо представлена творчість найвидатнішого історика України М. Грушевського. Студентам запропоновано познайомитися з історичними поглядами О. Барвінського, І. Франка, І. Крип'якевича та інших представників західноукраїнської історичної думки другої половини XIX – 30-х років XX ст. Одна із тем передбачає вивчення особливостей історичних досліджень в радянській Україні у міжвоєнне двадцятиліття (ідеологічна переорієнтація частини істориків, дуалізм організаційних структур історичної науки, розгром і знищення історичної школи М. Грушевського у Києві тощо). Остання тема орієнтує студентів на засвоєння нових тенденцій розвитку історичної науки в Чехії, Польщі і Росії. З огляду на варварську збройну агресію Російської Федерації проти України студентам пропонується осмислити таку проблему, як «Образ України та українців в російському історичному дискурсі».

Методичний посібник написано відповідно до робочої програми навчальної дисципліни «Історіографія історії України та історії слов'янських народів» для підготовки фахівців другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю «А4 Середня освіта (Історія)», затвердженої Вченою радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Тема 1. Історичні знання України-Русі XI – XIII ст. (4 год.)

Заняття 1

1. «Повість минулих літ»:

- а) джерела «Повісті...» та світогляд її автора;
- б) характеристика політичного життя Русі у праці;
- в) проблеми етнічного та соціального розвитку у «Повісті...».

2. Київський літопис XII ст. як жанр історичної розповіді. Перша письмова згадка назви «Україна».

3. Чернігівське та Переяславське літописання в Іпатіївському зводі.

Реферат. Державно-політичний розвиток Київської Русі: дослідження та інтерпретації.

Методичні поради

Перше питання варто розпочати з розповіді про появу історичних знань на Русі. Зосередьте увагу на факторах, що зумовили зростання інтересу до своєї і чужої історії. При цьому важливо акцентувати, що поворотним моментом у занотовуванні історичних подій та нагромадженні знань з історії стало поширення писемності, літописання. Далі слід з'ясувати історію зародження й розвитку давньоруського літописання (зокрема, охарактеризувати літописні зводи, тобто компіляції літописів, що передували відомим творам або доповнювали їх). Найдавнішим з літописів, що дійшов до нас, є «Повість минулих літ». Укладений цей літопис був на початку XII ст. Упорядником твору, як свідчить текст, був київський літописець, чернець Києво-Печерського монастиря Нестор. Розкажіть про цю видатну постать. Деталізуйте структуру «Повісті минулих літ» (вступ, основна хроніка, заключні роздуми). Після цього можна перейти до предметного аналізу «Повісті минулих літ», а саме: з'ясувати, якими були її джерела (наведіть приклади використання усної народної творчості, давньоруських та візантійських літописів, церковної літератури, офіційних документів, іноземних джерел, монастирських архівів Києва та Печерської лаври) та світогляд автора (тобто, як представлено

теоцентричність мислення, ідею служіння християнській державі, місію Русі у християнському світі тощо), як охарактеризовано в літописі політичне життя (зокрема, легендарні витoki державності, утвердження князівської влади, боротьба за владу, державна ідея єдності, зовнішня політика) та проблеми етнічного й соціального розвитку (походження слов'ян, етнічне формування русів, визначення історичного місця Русі серед інших народів, показ різних верств населення, засудження зловживання владою та насилля над народом, зародок соціальної моралі тощо). Насамкінець виділіть провідні ідеї твору.

Наступне, *друге питання*, передбачає детальний аналіз Київського літопису, який склав основу Іпатіївського літописного зводу. Охарактеризуйте структуру літопису, його джерела, з'ясуйте імена укладачів твору. Чому, на Ваш погляд, у Київському літописі неможливо відшукати якоїсь однієї концепції, однотипності викладу подій, узгодженості характеристик, однакової оцінки тих самих фактів або осіб?

Зосередьте свою увагу на особливостях жанру (послідовна хроніка політичних подій, пов'язаних з Києвом, відчутна емоційність, співчуття авторів до трагедії держави, акцент на міжусобицях князів, боротьбі за київський престол, публіцистичність висвітлення подій), змістових особливостях (детальний опис правління Володимира Мономаха, Мстислава Великого, показ послаблення центральної влади за умов натиску половців, виокремлення зради князівських інтересів, егоїзму династій) та ідейній спрямованості (заклик до єдності, ідеал сильної княжої влади, засудження міжусобних воєн) твору. Історіографічні концепції укладачів літопису необхідно підтвердити витягами із тексту нарративного джерела. З'ясуйте, коли вперше вжито слово «Оукраина» та в якому контексті. Щодо яких земель вжито цей термін?

Третє питання необхідно розпочати з інформації про те, що, крім Києва, літописання велося в Чернігові, Переяславі, Галичі, Холмі, Володимирі-Волинському та інших містах Русі. Про чернігівське і переяславське літописання свідчать вставки у Київському літописі. Відшукайте ці повідомлення у джерелі та дайте їм оцінку. Зверніть увагу, що Чернігівське

літописання відображає політичне життя Чернігівського князівства, показує боротьбу чернігівських князів за владу, висвітлює роль цього регіону у політичних процесах Русі, надає багатий матеріал з історії місцевої еліти (особливий інтерес до історій роду Ольговичів), військових походів, внутрішніх конфліктів, а Переяславське літописання пов'язане з обороною Русі від половців, описує Переяслав як важливий військовий центр, підкреслює роль переяславських князів у захисті південних рубежів, фокусує увагу на діяльності Володимира Мономаха та його нащадків. Як і в попередньому випадку підкріпіть свої висновки цитатами з аналізованого джерела.

Заняття 2

1. Галицько-Волинський літопис та його історичні концепції. Михайло Грушевський – дослідник Галицько-Волинського літопису.
2. Історичні повісті: «Слово про закон і благодать», «Слово о полку Ігоревім».
3. Агіографічна література епохи княжої доби (життя святих, проповіді, графіті).
4. Юридичні пам'ятки епохи Київської Русі (історичні аспекти).

Методичні поради

На другому занятті продовжується вивчення історії розвитку української історичної думки у княжі часи. Літописна література Південної Русі XIII ст. представлена головним чином Галицько-Волинським літописом (*перше питання*). Цю історичну пам'ятку проаналізуйте за такою схемою: структура літопису, його джерельна база, проблема авторства, ідейна основа твору, світогляд літописців. З'ясуйте події XIII ст., що перебували у полі зору складачів літопису, а потім деталізуйте їх (боротьба проти монголо-татарської навали, внутрішньополітичні конфлікти та князівські війни, суспільний і релігійний розвиток Галичини та Волині). Чому у творі багато оповідань, пронизаних духом патріотизму? Далі розкрийте проблему хронології подій Галицько-Волинського літопису у науковому доробку М. Грушевського.

Наголосіть, що основними положеннями досліджень вченого щодо хронології Галицько-Волинського літопису були: а) коригування дат; б) аналіз «змішування» подій; в) виявлення помилок у хронології правлінь; г) реконструкція справжньої хронології. Відшукайте відповідь і на таке питання: чи можна аналізоване джерело вважати продовжувачем традицій київського літописання?

Наступне, *друге питання*, передбачає вивчення творів нелітописного жанру. До них належать повчання, послання, моління, слова тощо. Йдеться, зокрема, про працю першого київського митрополита Іларіона «Слово про закон і благодать». Розкрийте авторську концепцію історії людства та її періодизацію. Зверніть увагу на основні причини поділу історії на два періоди – «Закону» та «Благодаті»: а) обґрунтування рівноправності Русі; б) легітимізація нової віри через історію; в) прославлення князя Володимира та династії; г) філософське розуміння прогресу. Якою ідеєю проникнутий твір? Чому митрополит Іларіон Київський розглядає перемогу християнства як найвищий прояв Божественного промислу в історії? Якими характеристиками наділив Іларіон київських князів Володимира та Ярослава Мудрого? Доведіть, що «Слово про закон і благодать» поклало початок українській історіософській думці.

Далі проаналізуйте іншу визначну пам'ятку киеворуського письменства, героїчну поему кінця XII ст. «Слово о полку Ігоревім». Визначте історичну основу твору, рівень ерудиції автора та його світогляд. Порівняйте «Слово о полку Ігоревім» з літописами і вкажіть на специфіку та несхожість їх історичного змісту. Покажіть місце літературної пам'ятки у творчій лабораторії М. Грушевського. Друге питання бажано завершити висвітленням дискусії в наукових і літературних колах XIX – XX ст. про автентичність «Слова...».

Доволі вагомим з історіографічної точки зору є і *третє питання*. Твори агіографічної літератури за жанром – це розповіді про «життя» святих. З'ясуйте, які соціальні функції виконувала такого типу література. Наскільки значущим тоді було виховання моральних цінностей та збереження церковної традиції?

Розквіт церковно-релігійної думки в Київській Русі припадає на XIII ст. і пов'язаний з появою «Києво-Печерського патерика». Покажіть, що цей твір має чітко означене історичне і філософське спрямування (адже йдеться про опис життєвого шляху святих і морально-етичні настанови для суспільства).

Історичне спрямування мають і правові твори княжої доби, зокрема «Руська Правда» як перший кодекс законів, що діяли в межах князівств Київської Русі. Покажіть, що всі три її варіанти тексту підтверджують послідовну історію зародження і розвитку руського права (князівські укази → норми громадських відносин → судова практика), спадкоємність його норм (зміни власності, розвиток судочинства та організації суспільства). Якою мірою «Руська Правда» відображає соціальні й політичні трансформації Русі?

Важливими юридичними джерелами були також договори, укладені київськими князями з Візантійською імперією. Після прийняття християнства з'явилися церковні устави, які регулювали внутрішнє життя церкви та відносини, пов'язані з сім'єю та мораллю (Устав князя Володимира, Устав князя Ярослава). Охарактеризуйте ці пам'ятки минулого.

Рекомендована література

1. Багалій Д. І. *Вибрані праці: У 6-ти т. – Т. 2: Джерелознавство та історіографія історії України*. Харків: Золоті сторінки, 2001. 662 с.
2. Брайчевський М. *Походження Русі*. Київ: Наук. думка, 1968. 362 с.
3. Вілкул Т. *Літопис і хронограф. Студії з домонгольського київського літописання*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. 518 с.
4. Генсьорський А. І. *Галицько-Волинський літопис (процес складання, редакції та редактори)*. Київ: Ін-т історії АН УРСР, 1958. 103 с.
5. Грушевський М. *Історія української літератури. В 6-ти т.* Київ: Либідь, 1993. Т. 2. 264 с.
6. Грушевський М. *Історія України-Руси: В 11-ти т., 12-ти кн.* Київ: Наук. думка, 1993. Т. 3. 592 с.
7. Дорошенко Д. *Огляд української історіографії*. Київ: Вид-во «Українознавство», 1996. 256 с.
8. Іларіон, митрополит Київський. Слово про закон і благодать. *Київська старовина*. 1992. № 1. С. 138 – 144.
9. Калакура Я. *Українська історіографія. Курс лекцій*. Київ: Генеза, 2012. 512 с.

10. Київська Русь: пам'ятки права (X–XIII ст.): тексти, переклади, коментарі: навч. посіб. / уклад. Г. Г. Демиденко, В. М. Єрмолаєв. Харків: Право, 2020. 224 с.
11. Котляр М. *Галицько-Волинський літопис*. Київ: Наук. думка, 1993. 320 с.
12. Котляр М. Ф. *Київський літопис XII ст. Історичне дослідження*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. 316 с.
13. Котляр М. Ф. Структура і джерела Київського літопису XII ст. *Український історичний журнал*, 2007. № 5. С. 4 – 17.
14. Коцур В.П., Коцур А. П. *Історіографія історії України*. Чернівці: Золоті литаври, 1999. 520 с.
15. Літопис руський / Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця. Київ: Дніпро, 1989. XVI + 591 с.
16. Макарчук С. А. *Писемні джерела з історії України*. Львів: Світ, 1999. 352 с.
17. Марченко М. І. *Українська історіографія. З давніх часів до середини XIX ст.* – Київ: Вид-во Київ. ун-ту, 1959. 222 с.
18. Патерик Києво-Печерський: за другою Касіянівською редакцією (1462 р.) / Упорядкувала, адаптувала українською мовою, склала додатки і примітки Ірина Жиленко. Київ: Вид. дім «КМ Академія», 2001. 348 с.
19. Толочко П. П. *Літописи Київської Русі*. Київ: Наук. думка, 1994. 420 с.
20. Чугаєва І. К. *Чернігівське літописання XI – XIII ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України»*. Чернігів, 2012. 20 с.

Тема 2. Козацький «Літопис Самовидця» (2 год.)

1. Проблема авторства «Літопису Самовидця» в історичній літературі.
2. Джерела праці та її структура.
3. Основні проблеми української історії в «Літописі Самовидця»:
 - а) національно-визвольна боротьба під проводом Богдана Хмельницького в оцінці Самовидця;
 - б) історія України після смерті великого гетьмана.

Реферат. Вплив «Літопису Самовидця» на дальший розвиток української історичної думки.

Методичні поради

Висвітлення *першої проблеми* слід розпочати із загальної характеристики літератури, присвяченої «Літопису Самовидця». Важливим є питання, пов'язане з виданням цієї пам'ятки українського письменства. Зверніть увагу на класифікацію списків літопису, зроблену О. Левицьким. Далі розкрийте

дискусію з приводу авторства твору, що тривалий час точилися в наукових колах. При цьому наведіть аргументи О. Бодянського, М. Максимовича, М. Костомарова, О. Левицького, М. Грушевського, М. Петровського та ін. Яке наукове припущення, на Вашу думку, можна вважати найаргументованішим і найпереконливішим? Не забудьте розповісти і про історію назви твору.

Підбиваючи підсумок, назвіть та коротко схарактеризуйте основні гіпотези авторства: Роман Ракушка-Романовський, Федір Кандиба, Іван Биховець, Федір Коробка. Наскільки вагомими є аргументи В. Модзалевського на користь першого автора? Зокрема, збіг його біографічних даних (який був очевидцем подій) із життєвим шляхом Ракушки-Романовського: перебування у військовій канцелярії, участь у дипломатичних місіях та проживання в Стародубі, де було завершено літопис.

Висвітлюючи *друге питання*, зверніть увагу, що поряд із суперечками про авторство і місце написання літопису, постало також питання про його час складання. Від розв'язання цієї проблеми залежить інша – наскільки достовірними є відомості, подані «Самовидцем». З'ясуйте, які джерела, окрім власних записів, використав у своїй праці автор літопису. Наведіть приклади особистих спостережень автора. Відшукайте в літописі урядові та козацькі документи (універсали гетьмана, договори з Польщею та іншими державами, військові накази). Знайдіть свідчення сучасників (козаків, старшини, місцевого населення). Прочитуйте зразки усної традиції (перекази про битви, походи, життя народу). Згодом проаналізуйте структуру твору та перелічіть основні його сюжети.

Третє питання вимагає глибокого аналізу тексту літопису. При цьому треба дати відповідь на низку питань. Якими, на думку автора, були причини Визвольної війни? Яким було його ставлення до козаків, посполитих і ремісників міст? Якою була ідеологія автора? Чому міркування «Самовидця» про діяльність Б. Хмельницького вимушено стримані? Зверніть увагу на оцінку автором українсько-московського договору 1654 р. Обґрунтуйте, чому ставлення літописця до московської влади не було ні щирим, ані

доброзичливим? Якою була оцінка політики Кримського ханату й Османської імперії стосовно України-Гетьманщини?

Висвітліть погляди «Самовидця» на становище Гетьманщини після смерті Б. Хмельницького. Зокрема, йдеться про період нестабільності протягом 1657 – 1670-х років (внутрішня боротьба за владу, фракційні та гетьманські конфлікти, загострення проблеми управління козацьким військом та збереження єдності держави), зовнішньополітичні труднощі, соціальні та економічні наслідки Руїни. Наведіть висловлювання автора, які засвідчують, що він був прихильником сильної гетьманської влади, виразником інтересів заможного козацтва, засуджував боротьбу різних політичних партій та соціальні заворушення, що тривали з 1658 р. до початку гетьманства І. Мазепи.

Рекомендована література

1. Багалій Д. І. *Вибрані праці: У 6-ти т. Т. 2: Джерелознавство та історіографія історії України*. Харків: Золоті сторінки, 2001. 662 с.
2. Бовгиря А. М. Козацьке історіописання. *Історія українського козацтва: Нариси: У 2 т.* Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. Т. 2. С. 253 – 259.
3. Грушевський М. Про українську історіографію XVIII ст. *Український історик*. 1991–1992. № 3 – 4, 1 – 4. С. 116 – 124.
4. Грушевський М. Самовидець руїни та його пізніші відображення *Український історик*. 1991–1992. № 3 – 4, 1 – 4. С. 83 – 115.
5. Дзира Я. Михайло Грушевський та козацьке літописання XVII – XVIII ст. *Український історик*. 1991–1992. № 3 – 4, 1 – 4. С. 130 – 146.
6. Дзира Я. Українські літописи XVI – XVIII ст. в радянській історіографії *Історичні джерела та їх використання*. 1968. Вип. 3. С. 177 – 189.
7. Дзира І. Українське літописання XV – XVIII століть у вітчизняній історіографії 1918 – 1935 років. *Український археографічний щорічник*. 2012. Вип. 16/17. С. 300 – 326.
8. Дорошенко Д. *Огляд української історіографії*. Київ: Вид-во «Українознавство», 1996. 256 с.
9. Калакура Я. *Українська історіографія. Курс лекцій*. Київ: Генеза, 2012. 512 с.
10. Коцур В. П., Коцур А. П. *Історіографія історії України*. Чернівці: Золоті литаври, 1999. 520 с.
11. Літопис Самовидця. Київ: Наук. думка, 1971. 208 с.
12. Марченко М. І. *Українська історіографія. З давніх часів до середини XIX ст.* Київ: Вид-во Київ. ун-ту, 1959. 222 с.

13. Петровський М. *Нариси історії України XVII – початку XVIII століть. – I: Досліди над літописом самовидця*. Харків: Державне вид-во України, 1930. 454 с.
14. Шевчук В. *Козацька держава: етюди до історії українського державотворення*. Київ: Абрис, 1995. С. 296 – 305.

Тема 3. Становлення і розвиток української історичної науки в середині та другій половині XIX ст. (4 год.)

Заняття 1

1. Історичні погляди Михайла Максимовича.
2. Микола Костомаров та його праці з історії Русі й козацько-гетьманської України.
3. Пантелеймон Куліш – дослідник козацької доби.
4. Володимир Антонович як історик, археограф, археолог і етнограф України. «Київська історична школа».

Заняття 2

5. Історія Лівобережної України у працях Олександра Лазаревського.
6. Дмитро Яворницький – дослідник історії запорізького козацтва.
7. Олександра Єфименко – дослідниця історії України.
8. Західноукраїнська історіографія другої половини XIX ст. (Олександр Барвінський, Юліан Целевич, Іван Франко та ін.).

Методичні поради

Приставаючи до вивчення теми, зверніть увагу, що протягом середини та другої половини XIX ст. відбувається процес утвердження наукових принципів української історичної думки, трансформації її в науку, формування національних традицій історієписання. Цей період характеризується також пануванням народницької ідеології в національній свідомості та історіографії українців. З'ясуйте, що було спільного і відмінного між істориками-романтиками та істориками-народниками. Згодом перейдіть до висвітлення життєвого шляху і наукової творчості представників народницького напрямку української історичної думки.

У першому питанні проаналізуйте праці М. Максимовича з важливих проблем історії східних слов'ян і Київської Русі. Розкажіть про критику істориком поглядів М. Погодіна. Яким було бачення вченого генези та розвитку українського козацтва, Люблінської та Берестейської церковної унії, Визвольної війни українського народу в середині XVII ст.? Як автор оцінив постать Б. Хмельницького та Переяславську угоду 1654 р.? Чи погоджуєтеся Ви з авторською характеристикою причин ліквідації Запорізької Січі? В яких працях учений відстоював генетичний зв'язок між княжою та козацько-гетьманською добами в історії України? Сучасний український та американський історик Сергій Плохій ствердив, що завдяки М. Максимовичу «малоросійський субнаціональний наратив перетворюється на український національний наратив». Чи поділяєте Ви таку думку?

Засновником народницького напрямку в українській історіографії вважають М. Костомарова. Тому у другому питанні з'ясуйте, що стало концептуальною основою історичного світогляду вченого. Як він розв'язав питання про різні напрями розвитку українського і російського народів? Якими були його погляди на українське козацтво? Проаналізуйте також основні історичні дослідження М. Костомарова, присвячені історії українських земель XVI – XVII ст. – монографії «Богдан Хмельницький», «Руїна», «Мазепа», «Мазепинці», «Останні роки Речі Посполитої». Виділіть характерну особливість всіх цих праць. Доведіть, що романтична й народолюбна ідеї привели інтелектуала до досягнення народного характеру й народного ідеалу і розуміння народної ідеї як стрижньової в історичному процесі. Покажіть, що в середині 1840-х рр. історіософські погляди М. Костомарова базувалися на ідеях українського народолюбства, історичного романтизму, христоцентризму, утопічного соціалізму, месіанства, республіканізму, козаколюбства та слов'янолюбства. Чи сприяли переконання вченого світоглядному відмежуванню українського історичного процесу від польського й російського в часі і просторі?

Яскравою і колоритною постаттю в українській історіографії був П. Куліш – автор низки історичних романів, повістей і поетичних творів, а також історичних дискурсів. Цьому персонажу присвячене *третє питання*. Виділіть основні етапи становлення Куліша як історика та покажіть вплив європейських традицій і культурних кіл Київщини на формування його історичних поглядів. Велику цінність має його «Історія України від найдавніших часів». Зверніть увагу на схему української історії, розроблену П. Кулішем. Звідки виводив автор родовід українців? Важливо проаналізувати й інші праці вченого – «Хмельниччина», «Виговщина», «История воссоединения Руси», «Отпадение Малороссии от Польши» та ін. Як П. Куліш інтерпретував значення козащини та гайдамацького руху? Чому він нігілістично ставився до державнобудівної спроможності українського народу, перебільшував культурницьку місію польської шляхти? Яким було ставлення історика до політики Росії щодо України? Які причини та фактори зумовили радикальну зміну поглядів П. Куліша на українське козацтво? Як тогочасна українська інтелігенція поставилася до його ідейної еволюції? Покажіть заслуги П. Куліша перед українською історичною наукою. Чи можна розглядати позицію історичного прагматизму, на яку перейшов Куліш, як спробу знайти шлях до європейської моделі розвитку України?

Серед українських істориків другої половини XIX ст. рельєфно вирізняється постать професора В. Антоновича (*четверте питання*). Саме йому випало на долю стати основоположником української історичної науки, одним із засновників наукової школи істориків-документалістів. Насамперед з'ясуйте науково-організаційну діяльність вченого, зокрема роботу в Тимчасовій комісії для розгляду давніх актів та Історичному товаристві Нестора Літописця. У мозаїці праць історика провідне місце посідають дослідження з української історії. Серед них: «Про походження козацтва», «Про гайдамацтво», «Уманський сотник Іван Гонта», «Київ та його доля і значення з XIV до XVI ст.» та ін. Проаналізуйте ці праці. Яка ідея їх пронизує? Згодом дайте оцінку джерелознавчим працям ученого та висвітліть його археографічну діяльність.

Покажіть, що В. Антонович був засновником Київської школи українських істориків. Назвіть видатних вихованців цієї школи. Наголосіть, що В. Антонович першим серед істориків чітко сформулював ідею самотності українського народу та ввів у науковий обіг термін «Україна-Русь». З'ясуйте, у чому полягала суть громадівської концепції історика. Обґрунтуйте основні її положення: теорія безперервності (автохтонності), визначальна роль «народної маси» (народництва), демократизм та «громадський принцип».

П'яте питання. У другій половині ХІХ ст. поряд з Києвом, Харковом і Одесою сформувались осередки історичної науки на Лівобережжі, зокрема в Чернігові та Ніжині. Там плідну дослідницьку та археографічну роботу проводив О. Лазаревський. Проаналізуйте праці вченого, присвячені історії селянства («Малоросійські посполиті селяни 1648 – 1788»), козацької старшини і шляхти («Нариси малоросійських родин», «Люди старої Малоросії» та ін.), колонізації та землеволодіння («Опис старої Малоросії»), адміністративно-судового устрою Гетьманщини («Суди в старій Малоросії»). З'ясуйте, яке значення для історичної науки мають документальні публікації, як от: «Сулимівський архів», «Щоденник Миколи Ханенка», «Щоденник генерального підскарбія Якова Марковича» та ін. Яка ідея лежала в основі світогляду вченого? Якими були його погляди на постать Б. Хмельницького? Який термін уживав історик щодо національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького? У підсумку сформулюйте внесок О. Лазаревського у вивчення соціальної історії Лівобережної України.

Шосте питання. Широкий був діапазон наукових інтересів О. Єфименко (Ставровської) – суспільно-політичне життя українських земель періоду середньовіччя, централістська політика царизму на Лівобережній і Слобідській Україні, соціальна спрямованість діяльності судових органів того часу, становище кріпосних селян тощо. З'ясуйте, які методи наукового пізнання застосовувала дослідниця. Яких історичних поглядів вона дотримувалася? У творчій спадщині О. Єфименко особливе місце посідає «Історія українського народу» – синтетичний узагальнюючий виклад історичного процесу на

українських землях від давніх часів до кінця XIX ст. Проаналізуйте структуру книги, авторські методологічні принципи, погляди вченої на вузлові події української історії. Чи погоджуєтеся Ви зі всіма висновками О. Єфименко? Обґрунтуйте свою думку.

До когорти істориків народницького напрямку української історіографії належав Д. Яворницький (*сьоме питання*). Висвітліть основні етапи його наукової діяльності, яка тривала понад 50 років: 1-й – від початку 1880-х рр. до початку XX ст. (видання великих за обсягом збірок історичних джерел та найбільш значних історичних та фольклорно-етнографічних праць; 2-й – організаційно-наукова праця у Катеринославському історико-краєзнавчому музеї (організація і розбудова музею, педагогічна робота, заходи для збереження музейної колекції у період Української революції 1917 – 1921 рр.); 3-й – радянський період (переважно археологічні дослідження в рамках Дніпрогесівської експедиції Наркомосу України у 1927 – 1932 рр.). Зверніть увагу, що козацтво залишалося головним предметом дослідження Д. Яворницького протягом усього його життя. Охарактеризуйте основні праці вченого («Історія запорізьких козаків», «Кількість і порядок Запорозьких січей з топографічним нарисом Запорожжя», «Острів Хортиця на ріці Дніпрі», «Вольності запорозьких козаків») та покажіть, що вони не втратили свого значення й тепер.

В останньому, *восьмому питанні* теми покажіть, що розвиток історичної думки на західноукраїнських землях мав свої особливості. З'ясуйте, які саме. При цьому зверніть увагу на наявність осередків науки, тематику досліджень, протиставлення різних громадсько-політичних течій. Потім проаналізуйте історико-етнографічні студії представників народництва – О. Барвінського та Ю. Целевича. На розвитку української історичної науки суттєво позначилися діяльність і творчість І. Франка. Покажіть еволюцію його політичних поглядів від народництва до самостійництва. Розкрийте зміст історичних та історико-етнографічних досліджень вченого – «Мислі о еволюції в історії людськості», «Що таке поступ?», «Повний образ історії України-Руси», «Святослав»,

«Хмельниччина 1648 – 1649 років у сучасних віршах», «Матеріали до історії Коліївщини» та ін. Якими були погляди Каменяра на етногенез українців, початки Київської держави, на роль в українській історії Люблінської та Берестейської церковної унії, значення Визвольної війни середини XVII ст., Коліївщини, опришківського руху тощо. Покажіть, що дослідження І. Франка засвідчили остаточний поворот західноукраїнських істориків від регіональних до загальноукраїнських проблем. Не можна не оминати увагою набуток істориків, які належали до москвофільського табору – Ісидора Шараневича та Антона Петрушевича. Покажіть, що з іменем І. Шараневича пов'язане становлення в Галичині археології як науки. Проводив археологічні розкопки й А. Петрушевич. До того ж він досліджував церковне життя та історію Галичини, Волині, Буковини, вивчав і оприлюднював архівні документи. Наведіть конкретні приклади наукової праці цих істориків.

Рекомендована література

1. Антонович В. Б. *Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори*. Київ: Либідь, 1995. 816 с.
2. Будівничий української державності: Хрестоматія політологічних статей Івана Франка / Упоряд. Д. Павличко. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 640 с.
3. Ващенко В. *Лекції з історії української історичної науки другої половини XIX – початку XX ст. (М. Костомаров, В. Антонович, М. Грушевський)*. Дніпропетровськ: ДДУ, 1998. 140 с.
4. Галаган В. Олександра Єфименко. *Історія України в особах: XIX – XX ст.* Київ: Україна, 1995. С. 409 – 415.
5. Дорошенко Д. *Огляд української історіографії*. Київ: Вид-во «Українознавство», 1996. 256 с.
6. Іваненко А. Дмитро Яворницький. *Історія України в особах: XIX – XX ст.* Київ: Україна, 1995. С. 415 – 420.
7. Калакура Я. *Українська історіографія. Курс лекцій*. Київ: Генеза, 2012. 512 с.
8. Каппелер Андреас. Самоучка, жінка, кацапка: Олександра Єфименко та Київська історична школа. *Україна модерна*. Ч. 17(6). Київ, 2010. С. 46 – 76 (пер. Софія Матіяш).
9. Королько А. З. Громадсько-політична та наукова діяльність Антона Петрушевича: автореф. дис. ... канд. істор. наук: спеціальність 07.00.01 – історія України. Чернівці, 2002. 18 с.
10. Коцур В. П., Коцур А. П. *Історіографія історії України*. Чернівці: Золоті

- литаври, 1999. 520 с.
11. Кравець М. М. *Іван Франко – історик України*. Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1971. 203 с.
 12. Максимович М. *У пошуках омріяної України. Вибрані українознавчі твори / Упор. В. Короткий*. Київ: Либідь, 2003. 360 с.
 13. Марченко М. І. *Українська історіографія. З давніх часів до середини XIX ст.* Київ: Вид-во Київ. ун-ту, 1959. 222 с.
 14. Нахлік Є. К. *Пантелеймон Куліш: Особистість, письменник, мислитель: у 2-х т. Т. 2: Світогляд і творчість Пантелеймона Куліша*. Київ: Український письменник, 2007. 462 с.
 15. Пінчук Ю. *Микола Іванович Костомаров*. Київ: Наук. думка, 1992. 232 с.
 16. Пінчук Ю. А. Відображення елементів української національної ідеї в науковій творчості М. І. Костомарова. *Український історичний журнал*. 2007. № 2. С. 78 – 88.
 17. Пономаренко Н., Сергієнко Г. Михайло Максимович. *Історія України в особах: XIX – XX ст.* – Київ: Україна, 1995. С. 43 – 49.
 18. Світленко С. І. *Дмитро Яворницький: вчений та педагог в українському інтелектуальному співтоваристві: монографія*. 2-ге вид. Дніпропетровськ: ЛІРА, 2017. 312 с.
 19. Світленко С. І. Історіософські погляди Миколи Костомарова на українську історію: становлення та еволюція. *Універсум історії та археології*. 2021. Т. 4(29). Вип. 2. С. 14 – 35.
 20. Ульяновський В. Син України (Володимир Антонович: громадянин, учений, людина). *Антонович В. Б. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори*. Київ: Либідь, 1995. С. 5 – 76.
 21. Франко І. Я. *Зібрання творів: У 50-ти т. – Т. 46. – Кн. 1: Історичні праці (1883 – 1890)*. Київ: Наук. думка, 1985. 672 с.; Т. 46. – Кн. 2: *Історичні праці (1891 – 1897)*. 1986. 439 с.; Т. 47: *Історичні праці (1893 – 1913)*. 1986. 706 с.
 22. Швидько Г. К. О. М. Лазаревський. *Український історичний журнал*. 1984. № 6. С. 130 – 132.
 23. Ясь О. *Історик і стиль. Визначні постаті українського історіописання у світлі культурних епох (початок XIX – 80-ті роки XX ст.): У 2 ч. Ч. 1*. Київ: Інститут історії України, 2014. 587 с.
 24. Ясь О. *Історик і стиль. Визначні постаті українського історіописання у світлі культурних епох (початок XIX – 80-ті роки XX ст.): У 2 ч. Ч. 2*. Київ: Інститут історії України, 2014. 650 с.
 25. Ясь О. В. *Багатоликий Микола Костомаров: До 200-річчя від дня народження Миколи Костомарова / Заг. ред. і вступ. слово В. Смолія*. Київ: Либідь, 2018. 304 с.
 26. Ясь О. В. Історичне письмо Куліша у світлі його інтелектуальних трансформацій. *Хроніка 2000*. Київ, 2009. Вип. 78: *Пантелеймон Куліш: письменник, філософ, громадянин. До 190-річчя від дня народження П. О. Куліша*. С. 459 – 528. <https://www.academia.edu/30354381>

Тема 4. Утвердження української національної історіографії на рубежі XIX – XX ст. (2 год.)

1. Львівський період діяльності Михайла Грушевського (1894 – 1914). Створення наукової схеми історії України.
2. «Історія України-Руси» – науковий синтез історії українського народу.
3. Зародження державницького напрямку в українській історіографії. В'ячеслав Липинський, Степан Томашівський, Дмитро Дорошенко.

Методичні поради

Кінець XIX – початок XX ст. – переламний етап у розвитку української історичної науки, зумовлений головно науковою діяльністю М. Грушевського. У *першому питанні* висвітліть основні напрями науково-організаційної праці вченого у Львові: 1) розбудова Наукового товариства ім. Шевченка; 2) редакційно-видавнича діяльність; 3) діяльність у Львівському університеті, підготовка і виховання нових кадрів українських істориків. Покажіть роль історичного семінару М. Грушевського у формуванні Львівської історичної школи. Охарактеризуйте наукову схему української історії, опрацьовану М. Грушевським (стаття «Звичайна схема “руської” історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства»). Зокрема, виділіть основні компоненти схеми та обґрунтуйте їх (суб'єктність народу; спадкоємність Київської Русі; розмежування історій; етапи безперервності). Як саме М. Грушевський аргументував спадковість між Київською Руссю та Великим князівством Литовським? Чим відрізнялася нова наукова концепція від офіційної схеми російської історії? У чому полягає значення схеми української історії М. Грушевського?

У *другому питанні* проаналізуйте основну працю М. Грушевського «Історія України-Руси» за такою схемою: а) структура праці; б) відображення проблем етногенезу українського народу, утворення Київської держави, політичної історії Русі та становища українського народу у складі Великого князівства Литовського і Королівства Польського (1–4 томи); в) висвітлення

нових явищ в українській історії після Люблінської унії 1569 р. і утворення Речі Посполитої (5–6 томи); г) аналіз фактів, що знаменували зародження українського козацтва, утворення Запорізької Січі, розгортання боротьби українського народу за свободу і незалежність (7–8 томи); д) авторська концепція Визвольної війни українського народу середини XVII ст. (третья частина 8-го та дві частини 9-го томів); е) погляд на подієву історію України 1657 – 1658 рр. (10-й том). Якими були оцінки вченого входження українських земель до складу Литви, Люблінської унії 1569 р., Берестейської церковної унії 1596 р., Переяславської угоди 1654 р. тощо? Обґрунтуйте усталену думку, що багатотомна «Історія України-Руси» М. Грушевського стала першим науковим синтезом української історії. Назвіть основні історіософські засади праці. З'ясуйте, в яких томах присутній державницький аспект української історії.

У *третьому питанні* треба з'ясувати роль історичних знань у новому піднесенні українського національно-визвольного руху, Української революції 1917 – 1921 рр. та відновленні національної державності України, простежити зародження державницького напрямку в українській історіографії, показати вплив державотворчих процесів на розвиток історичної науки. Чому до лідерів державницького напрямку відносять В. Липинського та учнів наукової школи М. Грушевського у Львові? Згодом докладніше зупиніться на характеристиці праць В. Липинського «Шляхта на Україні», «Станіслав-Михайло Кричевський», «Україна на переломі. 1657 – 1659. Замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті», «Листи до братів-хліборобів» та ін. Доведіть, що державницькою ідеєю проникнута наукова спадщина С. Томашівського, М. Кордуби, І. Кревецького та інших вихованців історичної школи М. Грушевського. Окремого розгляду потребує науковий доробок Д. Дорошенка (двотомник «Нарис історії України», «Огляд української історіографії»). З'ясуйте, якою була роль М. Грушевського у становленні державницького напрямку української історичної науки. Насамкінець покажіть, у чому полягає взаємозв'язок і наступність розвитку народницького і державницького напрямів в українській історіографії.

Рекомендована література

1. Винар Л. *Михайло Грушевський – історик і будівничий нації: статті і матеріали*. Київ: Вид-во ім. О. Теліги, 1995. 304 с.
2. Винар Л. *Найвидатніший історик України Михайло Грушевський (1866 – 1934)*. Нью-Йорк: Вид-во «Сучасність», 1985. 120 с.
3. Грушевський М. Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу східного слов'янства / *М. Грушевський: Твори у 50-ти т. Т.1*. Львів: Світ, 2002. С. 75 – 82.
4. Дашкевич Я. Михайло Грушевський – історик народницького чи державницького напрямку? *Михайло Грушевський і українська історична наука. Матеріали наукових конференцій*. Львів, 1999. С. 65 – 85.
5. Заруба В.М. *Постаті*. Дніпропетровськ: Україна, 1993. С. 3 – 73.
6. Дорошенко Д. *Огляд української історіографії*. Київ: Вид-во «Українознавство», 1996. 256 с.
7. Кармазіна М. С. *Ідея державності в українській політичній думці (кінець ХІХ – початок ХХ ст.)*. Київ: Ін-т політ. і етнонац. дослідж. НАН України, 1998. 350 с.
8. Кондратюк К. *Українська історіографія ХІХ – початку ХХ століть: основні напрями і концепції*. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2002. 242 с.
9. Коцур В. П., Коцур А. П. *Історіографія історії України*. Чернівці: Золоті литаври, 1999. 520 с.
10. Кривецький І. Українська історіографія на переломі. *Записки НТШ*. Львів, 1924. Т. 84 – 85. С. 161 – 184.
11. Кухта Б. *З історії української політичної думки*. Київ: Генеза, 1994. С. 149 – 290.
12. Липинський В. *Повне зібрання творів, архів, студії / Гол. ред. Я. Пеленський. Т.1: Суспільно-політичні твори (1908 – 1917)*. Київ; Філадельфія: Український письменник, 2015. 784 с.
13. Липинський В. Україна на переломі. 1657 – 1659. Замітки до історії українського державного будівництва в ХVІІ-ім столітті. *Український історичний журнал*. 1992. № 2. С. 144 – 151.
14. Педич В. Роль історичного семінару М.Грушевського у формуванні Львівської історичної школи. *Михайло Грушевський і Західна Україна. Доповіді і повідомлення наукової конференції*. Львів, 1995. С. 49 – 51.
15. Пеленський Я. В'ячеслав Липинський – засновник державницької школи в українській історіографії. *Український історичний журнал*. 1992. № 2. С. 139 – 141.
16. Пиріг Р. Я., Тельвак В. В. *Михайло Грушевський: біограф. нарис*. Київ: Либідь, 2016. 574 с.
17. Потульніцький В. А. Історія української політології (1819–1991). Київ: Либідь, 1994. С. 17 – 25, 41 – 299.
18. Смолій В. А., Ричка В. М. В'ячеслав Липинський та його праця «Україна на переломі 1657–1659». *Український історичний журнал*. 1992. № 2. С. 141 – 143.

19. Стеблій Ф. Початки державницького напрямку української історіографії: Іван Кривецький. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 7. Львів, 2000. С. 300 – 310.
20. Сухий О. Михайло Грушевський – професор Львівського університету. *Вісник Львівського університету. Серія історична. 2016–2021. Спецвипуск*. С. 18 – 33
21. Тельвак В. *Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XIX – 30-ті роки XX ст.)*. Київ; Дрогобич: Вимір, 2008. 494 с.
22. Тельвак В., Педич В. *Львівська історична школа Михайла Грушевського*. Львів: Світ, 2016. 440 с.

Тема 5. Радянізація української історичної науки та формування її зарубіжних центрів (1920 – 1930-ті рр.) (2 год.)

1. Соціокультурні умови розвитку історичної науки в радянській Україні.
2. Основні центри вивчення історії України. Науково-дослідницька діяльність Михайла Грушевського, Дмитра Багалія, Михайла Слабченка, Матвія Яворського.
3. Наступ проти української історичної науки на початку 1930-х років. Занепад Української академії наук і розробка «нових підходів» до історії України.
4. Українознавчі осередки історичної науки в Західній Україні та в еміграції.

Методичні поради

У першому питанні зверніть увагу на те, що в міру завмирання Української національної революції 1917 – 1921 років, насування військової загрози з Росії, насадження в Україні більшовицького режиму, захоплення західних земель України сусідніми державами українська історична наука знову, як і в період російського царату, опинилася перед загрозою нищення її національної самобутності. Вхідження радянської України до складу союзної держави з однопартійною системою спричинило периферійність української історичної науки, зведення нанівець її національних рис. У 1920-х рр. доволі випукло простежуються два періоди у розвитку наукової історичної думки в радянській Україні. Назвіть їх і дайте їм характеристику. Покажіть ідеологічну

переорієнтацію істориків в умовах утвердження влади більшовиків. З'ясуйте цілі, що ставилися у процесі радянзації історичної науки? Що розуміють під дуалізмом організаційних структур історичної науки УСРР у 1920-ті рр.? Покажіть вплив політики «українізації» на розвиток історичних досліджень. Назвіть основні центри марксистської історіографії в Україні та її представників. Поясніть, чому на перше місце в історичній науці висувуються історико-партійні дослідження марксистського спрямування, тотально запроваджується методологія партійно-класового трактування історичного процесу.

У *другому питанні* розкажіть про повернення М. Грушевського з еміграції на Батьківщину. Що спонукало вченого зробити такий крок? Які політико-ідеологічні плани будували урядові кола УСРР, запрошуючи в Київ метра української історичної науки? Далі висвітліть роль М. Грушевського та очолюваних ним наукових установ у розвитку національної історичної думки у період 1924 – 1929 рр. Зверніть увагу на структуру історичних інституцій Всеукраїнської академії наук та їхні завдання. Розкрийте основні досягнення наукової школи М. Грушевського у Києві. Охарактеризуйте розвиток наукових досліджень у Харкові, Одесі, Полтаві, Чернігові та інших містах України. Розкажіть про становлення і розвиток соціально-економічного напрямку в українській історіографії, а, відтак, про наукові здобутки Д. Багалія. В Одесі плідно працював М. Слабченко. Покажіть, що його дослідження з політичної, соціально-економічної та юридичної історії Гетьманщини й Запоріжжя XVII – XVIII ст. зберегли своє наукове значення. Новою течією стала історико-партійна галузь історичних знань, лідером якої було висунуто галицького інтелектуала М. Яворського. Розкрийте методологічні засади його досліджень. Наголосіть, що історик обстоював пріоритет національної, а не класової ідеї в концептуалізації української історії. Розкажіть про трагічну долю вченого?

Метою *третього питання* є з'ясувати цілі, шляхи, методи та наслідки перетворення історичної науки в ідеологічну зброю більшовизму, дискредитації, нищення української національної історіографії, її російщення;

розкрити політичні та етнічні мотиви репресій проти вчених-істориків; показати втрату історичною наукою своїх природних функцій. Чому основні зусилля партійно-державних органів були спрямовані проти наукової школи М. Грушевського? Як позначився на історичній науці лист Й. Сталіна «О некоторых вопросах истории большевизма» до редакції журналу «Пролетарская революция» (1931) та «Короткий курс» історії ВКП(б)? Обґрунтуйте, чому тоталітарний режим насаджував марксистський напрям в історіографії. Розкрийте політичні та етнічні мотиви репресій проти вчених-істориків, покажіть втрату історичною наукою свої природних функцій.

У четвертому питанні необхідно показати розвиток історичних студій на західних землях України у міжвоєнний період. Насамперед з'ясуйте роль Наукового Товариства імені Шевченка у поширенні історичних знань. Проаналізуйте науковий доробок Івана Крип'якевича, Мирона Кордуби Івана Джиджори та ін. Розкажіть про видавничу діяльність власника найбільшого до 1939 року українського видавничого концерну Галичини «Українська Преса» Івана Тиктора, охарактеризуйте українознавчі розвідки Миколи Голубця («Велика історія України», «Слідами Хмельницького у Львові» та ін.). Згодом висвітліть історію створення та діяльність осередків української історичної науки в еміграції – Празі, Берліні, Парижі, Варшаві. Назвіть наукові та навчальні установи, їхніх керівників, викладачів, проблематику досліджень. Зокрема, зазначте, що у 1925 р. екзильний уряд Української Народної Республіки домогся від польського уряду відкриття у Варшавському університеті теологічного навчального закладу Студіум православного богослов'я (пол. Studium Teologii Prawosławnej – В. Ф.), у якому працювали відомі українські громадсько-політичні діячі, письменники, публіцисти, науковці. Проте наукове життя на повну силу вирувало в Українському науковому інституті у Варшаві (УНІ), який був створений польською владою 1930 р. в контексті реалізації доктрини прометеїзму Юзефа Пілсудського. Звісно, що велику увагу слід приділити діяльності Українського вільного

університету у Празі. Доведіть, що історики Західної України та української діаспори примножували традиції національної історіографії.

Рекомендована література

1. Верба І., Юркова О. Київська історична школа М. С. Грушевського: організаційно-технічні моменти. *Український історик*. 1996. № 1 – 4. С. 268 – 284.
2. Водотика С. Г. *Нариси історії історичної науки УСРР 1920-х років*. Київ; Херсон: Ін-т історії України НАН України, 1998. 172 с.
3. Заруба В. Вивчення життя і творчості академіка М. Є. Слабченка. *Український історик*. 2004. Т. ХІІ. Ч. 1 – 2. С. 12 – 38.
4. Заруба В. Розгром і знищення київської школи М. С. Грушевського. *Український історик*. 1991 – 1992. № 3 – 4, 1 – 4. С. 147 – 168.
5. Калакура Я. *Українська історіографія. Курс лекцій*. Київ: Генеза, 2012. 512 с.
6. Касьянов Г. В. Академік М. І. Яворський: доля вченого. *Український історичний журнал*. 1990. № 8. С. 75 – 86.
7. Кондратюк К. *Українська історіографія ХІХ – початку ХХ століть: основні напрями і концепції*. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2002. 242 с.
8. Коцур В. П. *Історичні дослідження: упереджені та об'єктивні оцінки*. Київ: Наук. думка, 1998. 506 с.
9. Коцур В. П., Коцур А. П. *Історіографія історії України*. Чернівці: Золоті литаври, 1999. 520 с.
10. Крупницький Б. Д. *Українська історична наука під Сове́тами (1920 – 1950)*. Мюнхен: Вид. Ін-ту для вивчення ССРСР, 1957. XLVI + 120 с.
11. Оглоблин О. Українська історіографія 1917 – 1956. Історична наука в Галичині в 1920 – 1940-х роках (до 1944 р.). *Український історик*. 2004. Т. ХІІ. Ч. 1 – 2. С. 12 – 38.
12. Оглоблин О. *Українська історіографія. 1917 – 1956*. [Пер. з англ.; Вступна стаття І. Верби]. Київ: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2003. 251 с.
13. Оглоблин О. Як большевики руйнували українську історичну науку. *Український історик*. 2000. № 1 – 3. С. 16 – 53.
14. Пиріг Р. Я. Життя Михайла Грушевського: Останнє десятиріччя (1924 – 1934). Київ: Ін-т укр. археографії АН України, 1993. 200 с.
15. Пиріг Р. Я., Тельвак В. В. Михайло Грушевський: біографічний нарис. Київ: Либідь, 2016. 576 с.
16. Полонська-Василенко Н. Історична наука в Україні за советської доби та доля істориків. *Записки НТШ*. Т. 173. Париж; Чикаго, 1962. С. 7 – 111.
17. Пріцак О. Наукове товариство ім. Шевченка у Львові поміж двома війнами. *Український історик*. 1981. № 4. С. 147 – 152.
18. Тельвак В. Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець ХІХ – 30-ті роки ХХ ст.). Київ; Дрогобич: Вимір, 2008. 494 с.
19. Футала В. Українська історична наука у міжвоєнній Польщі: біоісторіографічний вимір. *Axis Europae*, 7 (2025), 222–247.

20. Юркова О. В. Діяльність науково-дослідної кафедри історії України М. С. Грушевського (1924 – 1934 рр.). Київ: Ін-т історії України НАН України, 1999. 432 с.

**Тема 6. Нові тенденції розвитку історичної науки в країнах
Центральної та Східної Європи (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.)
(2 год.)**

1. Історичні дослідження в Чехії.
2. Історична наука в Польщі.
3. Російська історіографія. Образ України та українців в російському історичному дискурсі.

Методичні поради

Перше питання необхідно розпочати з характеристики суспільно-політичних умов розвитку історичної науки в Чехії (Чехословаччині) у другій половині ХХ ст. Покажіть, що в антитоталітарному русі, який розгорнувся в 1960-ті рр., історики відіграли ключову роль. Молоде і середнє покоління чеських і словацьких істориків, які опинилися на провідних позиціях в партійних, наукових і освітніх установах, виступили за перегляд основних проблем національного минулого ХІХ–ХХ ст., очищення її від спотворень на угоду компартії. Пасивний опір режимові не припинявся у наступні десятиліття, що, зрештою, дійшло до «оксамитової» революції 1989 р. Згодом необхідно висвітлити процес перебудови історичної науки у 1990-ті рр. (зміна провідних кадрів великих наукових установ, закриття компартійних інститутів, відкриття нових наукових центрів).

Ретельного вивчення потребують основні напрями наукових студій у Чехії наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. З'ясуйте, чому на перший план висунулися проблеми, пов'язані з недалеким історичним минулим – періодом комуністичного правління. Наведіть паралелі з історіографічної ситуації в країнах колишнього СРСР, зокрема в Україні. Дайте оцінку науковим працям К. Каплана, М. Отагала, М. Ванека та ін. На другому місці щодо кількості

наукових публікацій перебуває історія періоду Другої світової війни. Які питання викликали найбільше зацікавлення і дискусії дослідників? Покажіть, що процес «переоцінки цінностей» торкнувся й інших сторінок історії, як то: зовнішня політика Чехословаччини у 1930-х рр. суспільно-політична діяльність Т. Масарика, історія російської та української еміграцій у міжвоєнній Чехословаччині тощо. Згодом слід висвітлити новаторські підходи чеських істориків (як у тематиці, так і в методології) у процесі дослідження проблем середньовічної та ранньомодерної історії. Охарактеризуйте науковий доробок дослідників гуситського руху Й. Мацека і Ф. Шмагела. Відзначте й інші напрями наукового пошуку сучасних чеських істориків – усна історія та етнографія, книжкова культура та релігія, історична географія та урбаністика тощо.

У *другому питанні* насамперед розкрийте специфічні риси суспільно-політичного й інтелектуального розвитку Польщі після Другої світової війни. Зверніть увагу, що у 1960–1980-ті рр. сформувалися і діяли три головні групи істориків, які дотримувалися різних методологічних позицій. Проте політичного плюралізму не було. Які теми перебували під пильним оком партійної цензури? З'ясуйте, який вплив мала «Солідарність» на появу у Польщі т.зв. «літератури другого обігу». Серед цих видань були праці фахових істориків. Назвіть їх. Якою була роль «самвидаву» у формуванні нової історіографічної ситуації в країні? Покажіть структурні зміни у системі історичної науки після суспільно-політичних перетворень у 1989 р. Відзначте також місце і роль у цих процесах громадських організацій («Осередок Карта», Польське історичне товариство та ін.).

Аналізуючи основні напрями історичних досліджень останніх десятиліть, зверніть увагу на гостроту дискусій навколо т.зв. «білих плям історії». Назвіть питання, які стали дуже актуальними для науковців і широкого загалу. Охарактеризуйте праці В. Рошковського, В. Топольського, А. Чубинського, присвячені новітній історії Польщі. Які зрушення сталися у справі публікації документів? Одна із дражливих для поляків тем – історія Другої світової війни.

Покажіть науковий доробок у цій сфері наукових зацікавлень А. Кунерта, Г. Мазура, А. Хмеляжа та ін. До найбільш гострих питань воєнної історії потрапили польсько-українські взаємини. З'ясуйте, хто з істориків менш-більш об'єктивно змалював передумови й обставини польсько-українського конфлікту 1940-х рр. Чиї праці подають викривлену картину подій на Волині у 1943 р.?

Далі охарактеризуйте досягнення польських істориків у дослідженні національної історії XVII – XIX ст. (праці Я. Мацішевського, Г. Гмітерека, А. Запоровського, М. Круля та ін.). Покажіть надбання істориків у вивченні повсякденного життя різних соціальних верств і регіонів у XIX ст. Чому після 1989 р. розвинулася т.зв. «кресова тематика»?

У *третьому питанні* висвітліть процес формування нової історіографічної ситуації в Росії після 1991 р. З'ясуйте, чому частина істориків зайняла консервативно-догматичні позиції, визнаючи лише потребу «косметичного ремонту» старих канонів і не бажаючи поступатися принципами. Назвіть тих дослідників, які висловилися за критичний самоаналіз зробленого із врахуванням як негативних, так і позитивних уроків розвитку, засвоєння здобутків світової науки. Зосередьте увагу на тих методологічних питаннях, що опинилися в центрі дискусій фахових істориків. Розкрийте суть двох концепцій цивілізаційного розвитку і модернізації – європейської та дуалістичної. Яка із них домінує в російській історичній думці? Покажіть зусилля Кремля повернутися до «керованої історії». На прикладі колективного видання «Росія між Заходом і Сходом: мости в майбутнє» (2003) проілюструйте апологетичну спрямованість офіційної російської історіографії. З яких позицій висвітлюється історія Другої світової війни? Покажіть, що українська проблематика ніколи не була (та й не буде) серед основних напрямків академічних досліджень в Росії. Лише деякі теми стали предметом персональних зацікавлень російських науковців. Які саме?

Окремої уваги заслуговує питання образу України в російському історичному дискурсі. Насамперед покажіть, як зображена Україна та українці

в російських шкільних підручниках. Далі висвітліть суперечки істориків і політиків навколо проблеми голодомору 1932–1933 рр. Дуже дражливою для російських істориків і пропагандистів є тема ОУН, УПА і українського націоналістичного руху. У цьому зв'язку розкрийте усталені стереотипи офіційної російської історіографії, а також стійкі шаблони мислення з інших питань «спільного минулого», які набули виразного ідеологічного забарвлення, як-от: спільна давньоруська спадщина і початки державності, Переяславська угода 1654 р. та її наслідки, битва під Конотопом 1659 р., антимосковський виступ Івана Мазепи, Полтавська битва і московський терор в Гетьманщині тощо.

Насамкінець дайте узагальнену оцінку сучасного стану російської історіографії. Покажіть, що історична наука в Росії завжди була ідеологічною прислужницею правлячих режимів, засобом обґрунтування агресивно-експансіоністської політики держави, просякнута українофобією. Більшість історичних творів написана з позиції вихваляння російської зброї, виправдання загарбницького й несправедливого характеру воєн Росії. Усе це використовується в інформаційному просторі для відповідної мотивації власного населення, ідеологічної аргументації агресивної зовнішньої політики, зокрема сучасної жорстокої, брутальної повномасштабної війни проти України.

Рекомендована література

1. Зашкільняк Л. О. *Польська історіографія після Другої світової війни: проблеми національної історії (40–60-ті роки)*. Київ: НМК, 1992. 85 с.
2. Зашкільняк Л. *Сучасна світова історіографія: Посібник для студентів історичних спеціальностей університетів*. Львів: ПАІС, 2007. 312 с.
3. *Історіографічний словник. Навчальний посібник для студентів історичних факультетів університетів / за ред. С. І. Посохова*. Харків: Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2004. 319 с.
4. Калакура Я. Ідеологічна легітимація загарбницьких воєн і конструювання образу ворога в російській історіографії. *Український історичний журнал*. 2022. № 4. С. 93 – 108.
5. Касьянов Г., Смолій В., Толочко О. *Україна в російському історичному дискурсі: проблеми дослідження та інтерпретації*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. 128 с.
6. Лешкович Н., Липитчук О. Цивілізаційний образ Росії в сучасній історіографії. *Наукові зошити історичного факультету Львівського*

- університету. 2012 – 2013. Випуск 13 – 14. С. 564 – 578.
7. Мотрук С. Нові тенденції у розвитку чеської та словацької історіографії в 90-х роках ХХ ст. *Історія та історіографія в Європі*. Київ, 2003. Вип. 1 – 2. С.72 – 80.
 8. Мотрук С. Політичні кризи в Чехословаччині другої половини ХХ ст.: погляд із сьогодення. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки та знахідки: Міжвід. зб. наук. пр.* 2010. Вип. 19. С. 71 – 86.
 9. Вісліч Томаш. Польська історіографія 1989–2009 рр.: дуже суб'єктивні підсумки. *Історіографічні дослідження в Україні: зб. наук. праць*. Київ, 2013. Вип. 23. С. 32 – 52.
 10. Стобецький Рафал. Підсумок польської історіографії початку ХХІ століття. *Критика*. Червень 2003. Число 5–6 (187–188). С. 20 – 24.
 11. Футала В. Українське питання у політичних стратегіях польських партійних середовищ міжвоєнної доби ХХ ст.: польське бачення. *Східноєвропейський історичний вісник*. Дрогобич, 2020. Вип. 16. С. 239 – 249.
 12. Behr Valentin. Powojenna historiografia polska jako pole walki. *Studium z socjologii wiedzy i polityki*. Warszawa, 2021. 409 s.
 13. Koko E. Polska historiografia po 1989 roku o relacjach polsko-ukraińskich w latach 1918 – 1939. *Historycy Polscy i Ukraińcy wobec problemów XX wieku*. Kraków, 2000. S. 132 – 145.
 14. Kolář P., Kopeček M. A Difficult Quest for New Paradigms: Czech Historiography after 1989. *Narratives unbound. Historical studies in post-communist Eastern Europe*. Budapest: CEU Press, 2007. S. 173 – 248.
 15. Nowak A. Ab Imperio – nowe spojrzenia na historię Rosji. *Przegląd Wschodni*. 2003. № 8. S. 605 – 630.
 16. Przeperski M., Wicenty D. Nie tylko historia polityczna. Postulaty badawcze dotyczące badania transformacji ustrojowej. *Komunizm. System, ludzie, dokumentacja*. 2019. № 8. S. 5 – 12.
 17. Torzecki R. Na temat historiografii stosunków polsko-ukraińskich w latach 1918 – 1956. *Dzieje Najnowsze*. 1998. № 3. S. 103 – 111.
 18. Zarycki T. Polska historiografia po roku 1989. *Kwartalnik Historyczny*. Rocznik CXXVIII. 2021. S. 491 – 502.
 19. Zarycki T. Kręte ścieżki rozwoju alternatywnej narracji historycznej w Rosji. Debata wokół książki «Historia Rosji XX wiek» pod redakcją Andrieja Zubowa. *Przegląd Wschodni*. 2014. T. 49. S. 183 – 218.